

*Мельникова К. С.,**старший викладач кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету**Гастинщикова Л. О.,**старший викладач кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ХРОНОТОПУ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ НА ПРИКЛАДІ РОМАНІВ ДЖОНА ФАУЛЗА «ЖІНКА ФРАНЦУЗЬКОГО ЛЕЙТЕНАНТА» ТА «ВОЛХВ»

Анотація. У статті розглядаються особливості хронотопу в романах англійського письменника-постмодерніста Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» та «Волхв». Введений в літературознавство М.М. Бахтіним термін «хронотоп» розглядається як взаємозв'язок просторових та часових координат твору. У дослідженні вказуються базові компоненти естетики та стилістики літератури постмодерну: наявність експериментальних форм, інтелектуальна техніка письма, гра, іронія, трагедія, міфологізація, незакінченість, інтертекстуальність, алюзії та ремінісценції. Кожний художній напрям використовує свій хронотоп. Встановлено, що часопростір у літературному постмодерністському тексті не співпадає з реальним часом – події змішуються та не розрізняються, а історія повторюється. У центрі твору завжди герой, який шукає істину та існує тільки «тут і зараз». Постмодерністський твір характеризує надісторичний погляд на події. Події минулого трактуються з точки зору сучасних уявлень. Письменник обирає значущі в історії відрізки часу, але знецінює її (вікторіанська епоха в «Жінці французького лейтенанта» або Друга світова війна у спогадах Кончіса у «Волхві»), щоб довести, що всі епохи схожі, а людині завжди доводиться шукати та рятувати себе в кризовий час змін. Реальність та фантазія у творах змішуються, розмиваються жанрові кордони. Простір, час та місце в романах читач ніби сам бачить та відчуває: подібний ефект сенсорного сприйняття автор створює за допомогою детальних багатих описів природи, інтер'єрів, костюмів, живопису. Автор відкрито виступає в творі, звертаючись до читача та коментуючи події вже з точки зору сучасних знань. Творчості Фаулза-постмодерніста властива багатоваріантність: він використовує різні фінали роману, ставлячись до читача як до співавтора. Автор використовує епіграфи до глав, численні цитати з інших літературних творів різних часів (Дікенс, Теккерей, Елліот, Гарді), культурні та літературні відсилання та наслідування. Тим самим Фаулз бажає підкреслити зв'язок із літературними традиціями минулого, взаємопроникнення часів, але ж і відносність історичного досвіду, універсальність людських знань. Інтертекстуальність взаємодіє із хронотопом.

Ключові слова: хронотоп, часопростір, постмодернізм, інтертекстуальність, алюзії, ремінісценції, міфологізація.

Постановка проблеми. Постмодернізм у другій половині ХХ століття з'явився своєрідною відповіддю на кризу культури та появу нових наукових дисциплін: філософської антрополо-

гії, семіотики, кібернетики. Феномен постмодернізму в художній літературі характеризує наявність експериментальних форм – використання інтелектуальної техніки письма, пошук універсальної художньої мови взагалі. Це, перш за все, звернення до концепції деконструкції Ж. Дерріда, коли відбувається своєрідна гра тексту проти змісту, коли мова є самостійною по відношенню до змістовного наповнення [1]. У Великій Британії ідеї постмодернізму тісно сплелися з соціокультурною спрямованістю, історією. На думку теоретиків літератури постмодернізму, історичне оповідання тісніше пов'язане з літературою, ніж з наукою. Англійські письменники відточують прийоми, ходи, техніку письма, які б об'єднали минуле з сьогоденням. «Художній час літературного тексту може приймати різноманітні форми залежно від творчого задуму автора: може співпадати із реальним часом об'єктивної дійсності, спиратися на далеке майбутнє або, взагалі, бути невизначеним; пришвидшуватися, уповільнюватися, зупинятися, розтягуватися або стискатися» [2, с. 389]. Поняття хронотопу як взаємозв'язку просторових та часових координат художнього твору було введено в літературознавство М.М. Бахтіним [3]. Кожен літературний напрям вимагає використання особливого хронотопу, здатного розкрити та втілити його специфічні естетичні риси. У письменників-постмодерністів особливі відносини із часопростором (хронотопом) у творах: історичні часи змішуються та не розрізняються, людина нікуди не може піти від своєї природи, втекти від себе, а історія завжди повторюється. Усі події минулого розглядаються з точки зору сучасних уявлень, формується особливий позачасовий, надісторичний погляд на події. У хронотопі художнього твору «час рухається у просторі, взаємообумовлений простором і не може існувати поза ним» [2, с. 390].

Творчість постмодерністів віддалена від історико-пригодницької літератури в чистому вигляді, руйнуються кордони між художньою літературою, історією, автобіографією, реальність та фантазія змішуються. Ці явища та художні прийоми можна спостерігати у творчості Джона Фаулза в своєрідному колажі жанрів і форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми у своїх попередніх роботах розглядали творчість Фаулза в контексті національної ідентичності [4]. Проблематику постмодерністської естетики взагалі, інтертекстуальність творчості Джона Фаулза в рамках зазначеного художнього методу, відображення в неї

історії та сучасності досліджували Кіреєва Н. [5], Дроздова М. [6], Власова К. [7], Беляєва О. [8], Левицька О. [9] та інші.

Мета статті – проаналізувати особливості хронотопу постмодерністських романів Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» та «Волхв», його позачасовий, експериментальний та міфологічний характер в рамках концепції світогляду епохи постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Яскраво ілюструє особливості постмодерністської метапрози роман Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» (1969) [10]. Кризовий стан світу, де головним стає відчуття нездорової обмеженості, і є ключовою темою роману. У творі розповідається про перехідну епоху в історії Англії, коли вже зживали себе старі вікторіанські уявлення про світ і людину, коли визрівали зміни під покровом зовнішньої оманливої стабільності. Засудження інакомислення, суто зовнішній аристократизм, дотримання формальностей, святенницький світогляд і категорична жорсткість – усе це характеризує вікторіанську мораль, вікторіанську Англію. Головний герой, Чарльз Смітсон, і є частиною цього світу. Але закони суспільства суперечать його власним внутрішнім установкам. Чарльза обтяжують відносини з нареченою Ернестіною Фрімен і її пуританською родиною. Він весь час балансує між поривом звільнитися з-під їхнього впливу і бажанням жити звичним для англійського джентльмена життям. В уявленні постмодерністів історія завжди повторюється. Фаулз намагався підкреслити схожість вікторіанської епохи та сучасного йому катастрофічного та незрозумілого часу змін. «Занурюючись в історію, автор переслідує дві основні мети: 1) взаємодія з літературними традиціями минулого за допомогою постмодерністського прийому гри; 2) більш важлива – переосмислення історичного досвіду людства з метою застосувати його до вирішення проблем в даний час» [6]. Своє надісторичне бачення часу автор висловлює за допомогою головного героя Чарльза: «Час – велика помилка, існування позбавлене історії, воно завжди тільки тут і зараз, і існувати – означає знову і знову потрапляти в якусь диявольську машину. Всі ці розцяцьковані ширми, зведені людиною з метою відгородитися від дійсності – історія, релігія, борг, положення в суспільстві – все це ілюзії» [10, с. 301]. У «Нотатках про незакінчений романі» автор сам зізнається, що ставив перед собою певне завдання: «Ти не пишеш нічого такого, про що вікторіанські романісти забули написати, але, може бути, щось таке, про що хтось із них написати не зміг. <...> Роман повинен співвідноситися з «зараз» письменника, тому не намагайся прикидатися, ніби живеш в 1867 році. Або зроби так, щоб читач точно знав, що це вдавнання» [11, с. 241]. Осягнути істинний сенс історії неможливо – в цьому суть постмодерністського світовідчуття. «Час у Дж. Фаулза асоціюється зі смертю, постає в образі злої стихії, яка руйнує все живе, і таким чином міфологізується» [6].

«Відокремитися» від традиційної вікторіанської моралі намагається і головний герой роману «Волхв» (1965) Ніколас Ерфе [12]. Дія роману відбувається в Англії (I і III частини) і в Греції (II частина) в 1950-і роки. Герой зустрічає Алісон Келлі, австралійку, яка закохується в нього. Проте Ніколас, намагаючись уникнути серйозних відносин, приймає посаду вчителя англійської мови в закритому пансіонаті на острові Фраксос – саме там відбуваються загадкові та містичні події паралельно в трьох часах. Для Ерфе, захопленого модними на той час ідеями екзистенціалізму, вигаданий, нереальний світ

більш цінний і цікавий, ніж світ, в якому він змушений перебувати. Ніколас на острові стикається з минулим (інсценування міфів, сцена в лісі з німцями як відтворення подій 1943 року), сьогоденням і майбутнім (в кінці роману Ніколас вже опановує талантом передбачати, що буде далі). Сьогодення представлено як потік подій, що беруть початок в минулому. Якщо читач уважно стежить за сюжетом, то у нього ще до кінця прочитання складається схема можливих закінчень роману. Англія згадується Ніколасом на острові як щось неіснуюче; головне те, що відбувається з героєм тут і зараз – ми знову спостерігаємо характерне для постмодернізму надісторичне бачення часопростору. Фаулз точно визначає час і місце в романі (1953 рік, Греція, острів Фраксос), але атмосфера твору відсилає читача до початку XX століття. Інтер'єр (костюми, картини, будинок Кончіса), манери та поведінка Лілії, розповіді Кончіса створюють атмосферу минулого. Часопростір в романі як би розколюється, створюючи ілюзію; сьогодення переходить в минуле, гра – в реальність і навпаки. Відбувається міфологізація хронотопу. Фаулз детально та тонко описав природу на острові, яка стала звабливою та відчутною для читача та оманливою для героя. Художній простір у романах письменника відповідає базовим характеристикам терміну: «відкритість, замкненість, просторість, доступність/недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття, відносність до місця розташування людини» [2, с. 390].

У творах Джона Фаулза яскраво виражено співіснування різних часів. Письменник співвідносить культурно-історичні реалії в романі «Жінка французького лейтенанта» з безсмертними образами Томаса Гарді. Автор визнає свою приналежність до традиції англійського роману, він майстерно відтворює життя вікторіанської епохи на сторінках роману, тим самим переосмислюючи мистецьку спадщину Томаса Гарді. Фаулз весь час ніби «плутає» минуле та сьогодення, позачасовий характер твору позбавляє його драматизму, перетворюючи все в своєрідну гру. Фаулз поєднує реалії різних епох: серце його вікторіанської героїні порівнюється з комп'ютером, а вражений після першої близької зустрічі з Сарою Чарльз уподібнюється «місту, на який з ясного неба, впала атомна бомба». [10, с. 202]. Про слугу Чарльза Сема сказано: «Він мав відмінний нюх на моду – такий же гострий, як «стиляги» шістдесятих років нашого століття» [10, с. 43].

Усі твори Фаулза взаємодіють із творами минулих епох за допомогою культурно-історичного діалогу в руслі постмодернізму (інтертекстуальність, стилізація, запозичення, алюзії та ремінісценції). Письменник на початку роману використовував структуру класичних вікторіанських текстів, численні цитати та епіграфи до глав, звернення до манери та стилю інших письменників (наприклад, Діккенса, Теккерея, Елліота та ін.), культурні та літературні відсилання. «Через інтертекст проступає увесь культурний контекст у його хронотопному зрізі, знакові часопросторові координати роману Фаулза «обмежені» у часопросторі, однак мають інтертекстуальні виходи до глибинних пластів історії людини та суспільства. Через декодування інтертекстуальних знаків у діалог вікторіанства та XX століття залучений увесь культурний контекст» [9, с. 166]. Автор відкрито виступає в тексті твору, звертаючись до читача та коментуючи події вже з точки зору сучасних знань: «Спрямований в історію погляд Фаулза спонукає читача до зіставлення сучасності та минулого, що дозволяє виявити при-

ховані процеси сьогодення. Як співвідносяться людські почуття та епоха? Як змінюються почуття, ідеали в загальній динаміці історії? Що ми втратили, наприклад, в порівнянні з XIX в., що знайшли? Саме на такі питання наводить роман «Жінка французького лейтенанта» [5, с. 68]. XIX та XX століття зійшлися в романі в позачасовому діалозі, що змусило читачів переглянути свої переконання. Яскравим прикладом постмодерністської багатоваріантності стало використання різних фіналів роману: читач перетворюється на співавтора, він може робити свій вибір у бутті, що нескінченно повторюється. «Звернення до історії дозволяє письменникам-постмодерністам розпізнати механізми одвічного кругообігу світових подій, затвердити постійне відтворення історичних типів» [5, с. 60].

Історико-культурний пласт роману «Волхв» складається з численних алюзій, паралелей, ремінісценцій (від античних авторів до сучасних поетів і філософів). Епіграфи до трьох частин взяті з книги «Жюстина, або Нещасна доля чесноти» маркиза де Сада. Третя частина роману, за визнанням самого автора, будується на паралелях до роману Діккенса «Великі очікування». Пані Лілія де Сейтас має літературний прототип Міс Гевішем, а Ніколас, як і Піп, втрачає всі ілюзії. «Крім даної художнику дійсності він має справу також з попередньою та сучасною йому літературою, з якої він знаходиться в постійному діалозі» [8, с. 75].

Висновки. Романи Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» та «Волхв» багато в чому засновані на принципах естетики постмодернізму: незавершеність, гра, іронія, травестія, велика кількість цитат і ремінісценцій з творів різних культурних епох, інтертекстуальність, імпровізація, відсутність чіткої композиції, міфологізація, літературний експеримент. Саме з відмовою від суворої концептуальності пов'язано порушення хронологічної послідовності подій у творах, автор повертається в минуле, більш близьке і віддалене, робить припущення. Хронотоп у романах має позачасовий характер, міфологічний, ілюзорний. Час як такий і історичний період не так важливі: історичний досвід людства переосмислюється з метою застосування його до вирішення проблем в даний час, минуле завжди поєднано з сьогоденням.

Творчість Джона Фаулза – невичерпне джерело смислів і культурних переплетень. У наших подальших роботах ми плануємо продовжити дослідження постмодерністської естетики у творчості письменника та сконцентруватися на мотиві психологічного експерименту в його творах.

Література:

1. Дерріда Ж. Письмо та відмінність. Київ : Основи, 2004. 602 с.
2. Коркішко В.О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII. Частина 1. С. 388–395.
3. Бахтин М.М. Форми часу і хронотопа в романі. Очерки по історической поэтике. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва : Худож. лит., 1975. С. 234–407.
4. Мельникова К.С. Творчість Джона Фаулза як погляд на самоствердження особистості в контексті національної ідентичності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 37. Том 1. С. 117–120.
5. Киреева Н. Постмодернизм в зарубежной литературе : учебный комплекс для студентов-филологов. Москва : Флинта ; Наука, 2004. 216 с.

6. Дроздова М.С. Мифологизация времени в поэтических реминисценциях романа Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта». URL : <http://st-hum.ru/content/drozdova-ms-mifologizaciya-vremeni-v-poeticheskikh-reminisenciayah-romana-dzh-faulza>.
7. Власова К. Черты магического реализма в романе Джона Фаулза «Волхв» («Mag», «The Magus», 1965). *Сборник работ 67 научной конференции студентов и аспирантов Белорусского государственного университета*. 17-20 мая 2010 г., Минск. Ч. 2. С. 26–30.
8. Беляева О.В. Роман Джона Фаулза «Волхв»: черты психологического и литературного эксперимента. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 111. С. 74–76.
9. Левицька О. Інтертекстуальний дискурс роману Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта». *Питання літературознавства : Науковий збірник*. Чернівці : Рута, 2009. Вип. 77. С. 160–167.
10. Fowles, Jh. *The French Lieutenant's Woman*. Vintage, 1996. 448 p.
11. Фаулз Дж. Заметки о неоконченном романе / Пер. с англ. И. Бесмертной. *Иностранная литература*. 2002. № 1. С. 239–267.
12. Fowles, Jh. *The Magus*. Dell, 1985. 672 c.

Melnykova K., Hastynshykova L. Features of the chronotope in the postmodern literature on the example of John Fowles's novels "The French Lieutenant's woman" and "The Magus"

Summary. The article reviews the specificities of the chronotope in the novels of the English postmodern writer John Fowles "The French Lieutenant's woman" and "The Magus". Introduced into literary theory by M. Bakhtin, the term "chronotope" is considered as the interconnection of coordinates of time and space in the work of fiction. The article identifies the main components of aesthetics and stylistics of postmodern literature: the presence of experimental forms, intellectual writing techniques, games, irony, travesty, mythologization, incompleteness, intertextuality, allusions, and reminiscences. Each art movement uses its chronotope. It has been designated that time-space in a literary postmodern text does not coincide with real time – events are mixed and do not differ, and history repeats itself. At the center of the novel, there is always a character who seeks the truth and exists only «here and now». The postmodern work of fiction characterizes the superhistorical view of events. The events of the past are interpreted in terms of modern ideas. The writer chooses significant periods in history, but devalues it (the Victorian era in "The French Lieutenant's Woman" or World War II in Conchis's memories in "The Magus") to prove that all eras are similar, and human always has to seek and save himself in crisis time of change. Reality and fantasy in these works are mixed, the boundaries of the genre are blurred. The reader seems to see and feel the space, time, and place in the novels: the author creates a similar effect of sensory perception with the help of detailed rich descriptions of nature, interiors, costumes, paintings. The author speaks openly in the novel, addressing the reader and commenting on events in terms of modern knowledge. Fowles's postmodern work is characterized by multivariance: he uses different finals of the novel, treating the reader as a co-author. The author uses epigraphs to chapters, numerous quotations from other literary works of different times (Dickens, Thackeray, Elliot, Hardy), cultural and literary references, and imitations. In this way, Fowles wants to emphasize the connection with the literary traditions of the past, the interpenetration of times, but also the relativity of historical experience, the universality of human knowledge. Intertextuality interacts with the chronotope.

Key words: chronotope, time-space, postmodernism, intertextuality, allusions, reminiscences, mythologization.